

Atėnietis prieš ateistus: teologinis įtikinimas Platono *Istatymuose*

Simonas Baliukonis

Anglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas simonas.baliukonis@ff.stud.vu.lt
ORCID iD 0000-0002-6640-0133

Anotacija. Šiame straipsnyje nagrinėjamas Platono *Istatymų* 10-ojoje knygoje aptinkamas Atėniečio argumentas už dievų buvimą. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, ar argumentas įtikina auditoriją, kuriai yra skirtas, t. y. ateistus. Tyrimą sudaro trys dalys: 1) nagrinėjama Atėniečio įtikinimo samprata; 2) tiriama auditorija, kuriai skirtas argumentas; 3) argumentas atkuriamas ir patikrinamas loginis jo pagrindumas, iškeltų įtikinimo kriterijų laikymasis ir tinkamumas nustatytai auditorijai. Straipsnyje teigiama, kad Atėniečio argumentas už dievų buvimą ateistus turėtų įtikinti.
Reikšminiai žodžiai: Platonas, *Istatymai*, Atėnietis, ateistai, įtikinimas, dievai.

The Athenian against Atheists: Theological Persuasion in Plato's *Laws*

Summary. This paper examines the argument for the existence of gods, formulated by the Athenian in the 10th book of Plato's *Laws*. The purpose of this investigation is to find out whether the argument persuades its intended audience – the atheists. The analysis is divided into three parts: 1) the investigation of the Athenian's concept of persuasion; 2) the examination of the argument's audience; 3) the reconstruction of the argument and the evaluation of its logical soundness, compliance with the defined criteria of persuasion, and suitability for the defined audience. This paper argues that the Athenian's argument for the existence of gods should persuade atheists.

Keywords: Plato, *Laws*, Athenian, atheists, persuasion, gods.

Paskutiniame savo dialoge *Istatymai* Platonas imasi antro geriausio polio – Magnesijos – kūrimo¹. *Istatymai*, palyginti su *Valstybe*, remiasi realistiškesne žmogaus būklės samprata (cf. Schofield 2016a, 14, 18–19) – Magnesijos santvarka dėl žmonių negebėjimo atsilaikyti prieš troškimus (*Leg.* 4.714a) yra paremta ne žmogaus, o įstatymo valdžia. Dievo duotas (cf. 1.624a) įstatymas tampa būdu imituoti dievišką valdymą ir sekti nemirtinguoju žmogaus pradū (713e–714a), tad įstatymų leidėjui yra itin svarbu, kad piliečiai juo neabejotų. Vis

¹ Autorius dėkoja prof. dr. Vytautui Ališauskui ir recenzentams už taiklias pastabas ir patarimus. Šis straipsnis parengtas remiantis moksliniu darbu, kuriam vadovavo dr. Vilius Bartninkas. Nagrinėjant *Istatymų* tekstą originalo kalba, remtasi A. Diėso kritiniu teksto leidimu (Platon 1956, ed. August Diēs). Visi dialogo ištraukų vertimai atlikti straipsnio autoriaus.

dėlto Magnėsija, kaip netobulas ir antras geriausias polis, neišvengiamai turės piliečių, kurių tikėjimas bus netinkamas ir ves į šventvagiškus prasižengimus (ἀσέβεια).

Kaip ir kitiems prasižengimams, šventvagiškumui dialoge skiriamas įstatymas, kuris dėstomas per visą 10-ąją veikalo knygą. Tačiau svarbiausią įstatymo dalį sudaro ne bausmių sąrašas, o jo preambulė – įžanginis įstatymo tekstas, kurio tikslas – pagrįsti įstatymą ir įtikinti piliečius jo laikytis. Šiame straipsnyje nagrinėjamas pirmasis preambulės argumentas, skirtas ateistams, t. y. argumentas už dievų buvimą. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, ar argumentas įtikina ateistus jų pasaulėžiūros klaidingumu. Tyrimą sudaro trys dalys: 1) nagrinėjama, ką reiškia įtikinti, t. y. nustatoma Atėniečio įtikinimo samprata; 2) aiškinamasi, kas turi būti įtikintas, t. y. atliekamas argumento auditorijos tyrimas; 3) atkuriamas argumentas, patikrinama, ar jis yra logiškai pagrįstas, atitinkantis iškeltus įtikinimo kriterijus ir tinkamas nustatytai auditorijai².

1. Įtikinimo samprata *Įstatymų* dialoge

Išsiaiškinti, kaip Atėnietis teoriškai supranta įtikinimą, padeda trys ištraukos, kurias, gindamas *Įstatymų* įtikinimo racionalumą, išskyrė C. Bobonichas (Bobonich 1991, 365–388). Pirmoji ištrauka yra laisvojo gydytojo palyginimas ir po šio palyginimo einantis pokalbis. Palyginimą Atėnietis pateikia kaip įstatymų leidėjo, naudojancio preambulos, veiklos iliustraciją. Atėnietis išskiria dvi gydytojų rūšis: laisvąjį gydytoją (gydantį piliečius) ir gydytoją vergą (gydantį vergus). Gydytojas vergas nieko neaiškina savo pacientams ir, tarsi neklystamai žinotų, paskiria gydymą, kuris atrodo tinkamas pagal jo patirtį. Laisvojo gydytojo veikla apibūdinama taip:

„[Laisvasis gydytojas] stebi ir tiria ligas ir jas tirdamas iš pamatų bei pagal prigimtį <...> tuo pačiu ir pats mokosi iš sergančiųjų, ir, kiek tik gali, patį paliegėlį pamoko ir nepriskiria [gydymo] anksčiau negu kaip nors įtikina.“³ (4.720d)

Taigi esminiai laisvojo gydytojo veiklos bruožai yra: 1) ligos prigimties tyrimas ir studijavimas tiriant ligonius; 2) ligonių pamokymas; 3) įtikinimas. Tiesa, gydytojo įtikinimas ir yra pamokymas, nes palyginime neminimas joks kitas įtikinimo metodas. Pašnekovai sutaria, kad taip turėtų veikti ir įstatymų leidėjas – įstatymo tekstas turėtų susidėti iš paties įstatymo ir preambulės (νόμος τε καὶ προοίμιον) (722e), dėl kurios įstatymai bus priimami palankiai (723a). Dar vienas svarbus įstatymų leidimo aspektas, apie kurį sužinome iš šios ištraukos, tai abipusis leidėjo ir piliečių laisvumas. Akivaizdu, jog pacientų vergų

² Žvelgiant į ligšiolinius *Įstatymų* ir atskirai 10-osios dialogo knygos tyrimus, svarbiausi komentarai, kuriais vadovautasi ir šiame straipsnyje yra England 1921; Mayhew 2008; Schöpsdau 2011, o svarbiausias istorinis dialogo tyrimas – Morrow 1993. Lietuvoje *Įstatymai* nagrinėti rekonstruojant pilietinės tapatybės ir pamaldumo santykį (Bartninkas 2015), antikines panoptikumo idėjas ištakas (Kardelis 2017) bei aptariant vėlyvąją Platono mimezės sampratą (Tamošaitis 2020). Atskirai paminėtinas ir Manto Adomėno straipsnis apie dialogo autoreferentiškumą ir Magnėsijos politinio projekto statusą (Adomėnas 2001). Deja, straipsnis į autoriaus rankas pateko per vėlai, kad būtų įmanoma deramai pasinaudoti vertingomis Adomėno išvargomis.

³ „<...> νοσήματα θεραπεύει τε καὶ ἐπισκοπεῖ, καὶ ταῦτα ἐξετάζων ἀπ’ ἀρχῆς καὶ κατὰ φύσιν <...> ἅμα μὲν αὐτὸς μαθαίνει τι παρὰ τῶν νοσοῦντων, ἅμα δὲ καὶ καθ’ ὅσον οἷός τε ἐστίν, διδάσκει τὸν ἀσθενοῦντα αὐτόν, καὶ οὐ πρότερον ἐπέταξεν πρὶν ἢ πη συμπίσῃ <...>.“

paklusimas skirsis nuo laisvųjų pacientų paklusimo, nes pastarieji paklus ne verčiami, o todėl, kad supras gydytojo pamokomą įtikinėjimą. Kitaip tariant, aptariamajam gydytojo ir paciento bendradarbiavimui būtina tinkama paciento (atitinkamai – piliečių) būklė – laisvė ir gebėjimas suvokti įtikinimą.

Kita analogija taip pat lygina dviejų gydytojų metodus. Gydytojas vergas savo veiklą vykdo remdamasis patyrimu, be racionalaus svarstymo (*ἄνευ λόγου*) (*Leg.* 9.857c), o laisvąjį gydytoją Atėnietis apibūdina taip:

„[Jei medikas vergas pamatytų] diskutuojantį gydytoją ir besinaudojantį beveik filosofiniais argumentais, ir užsiimančią liga iš pamatų, grįžtantį prie bendros kūnų prigimties <...>.“⁴ (9.857d)

Kaip matyti, anksčiau minėtas ligonio pamokymas turės remtis racionalių svarstymu ir bemaž filosofiniais argumentais. Be to, mums primenama apie ligos tyrimo svarbą bei pačių kūnų prigimties apmąstymą. Kita ištraukos dalis – tariama vergo gydytojo reakcija į laisvąjį gydytoją – patvirtina, jog įtikinimo metodas bus edukacinis. Pasak Atėniečio, vergas gydytojas, pamatęs laisvąjį gydytoją, užsiimančią prieš tai mūsų cituota veikla, jį išjuoktų ir pasakytų, jog jis pacientą ne gydo, o bemaž ugdo (*παιδεύει*) taip, tarsi pacientui reiktų ne pasveikti, o tapti gydytoju (857d–e). Tai reiškia, kad įstatymų leidėjo įtikinimas turės piliečius ugdyti, kad jų žinojimas artėtų prie paties įstatymų leidėjo žinojimo.

Trečiąją ištrauką randame teologinėje 10-ojoje knygoje. Ateistai reikalauja Atėniečio ir jo bičiulių, jog jie prieš grasindami bausmėmis juos įtikintų tuo, ką teigia įstatymas, t. y. jog dievai yra (885d–e). Ištraukoje svarbiausi įtikinimo veiksmo bruožai yra šie: a) įtikinamieji turi kitą nuomonę, tačiau jie pasirengę būti įtikinti ar bent paliеkia įtikinimo galimybę (885e); b) kaip itin svarbi įtikinimo dalis įvardijamas tiesos aspektas. Svarbiausia ateistų iškelta įtikinimo sąlyga – įstatymų leidėjui kalbėti geriau už poetus ir oratorius „tiesos atžvilgiu“ (*πρὸς ἀλήθειαν*) (885e3–4). Kitaip tariant, įstatymo leidėjo įtikinimas turi pranokti poetus ir oratorius ne jiems įprastais kriterijais (iškalba, poetika ir pan.), o palinkimu link (*πρὸς*) tiesos. Apibendrinant tris ištraukas galima teigti, jog įtikinimas Atėniečiui yra bene filosofiniais argumentais grindžiamas pamokymas, paremtas nusižengimo ir sielos tyrimu bei tiesos, o ne retorikos aspektu.

Tačiau *Įstatymų* įtikinimo samprata yra susilaukusi ir nemažai kritikos (Morrow 1953; cf. Stalley 1994; Mayhew 2007), kad esama neatitikimo tarp įtikinimo idealo ir realios praktikos. Prieš nagrinėdami, ar ši kritika pagrįsta, trumpai ją apžvelkime. G. R. Morrow teigia, jog Magnesijoje įtikinimas yra ne racionalus, kaip matyti iš nagrinėto įtikinimo idealo, o veikiau lyg kerai (*ἐπιφοδαί*), nukreipti į emocijas (Morrow 1953, 6ff). Morrow remiasi paties Atėniečio žodžiais ir žvelgia ne tik į preambules, bet ir į Magnesijos ugdymo sistemą, kurios tikslas sutampa su preambulių tikslu – įtikinti piliečius sekti įstatymais (2.659d). Antroje knygoje Atėnietis teigia, kad ugdymas siekia, jog vaiko siela nepriprastų džiaugtis ir liūdėti dėl dalykų, kurie yra priešingi įstatymui. Šiuo tikslu yra atsiradusios „vadinamosios giesmės, kurios iš tikro yra kerai“ (*ἐπιφοδαί*) (2.659d–e), šiais kerai įtikinti

⁴ „διαλεγόμενον ἱατρόν, καὶ τοῦ φιλοσοφεῖν ἐγγύς χρόμενον μὲν τοῖς λόγοις, ἐξ ἀρχῆς τε ἀπτόμενον τοῦ νοσήματος, περὶ φύσεως πάσης ἐπανόντα τῆς τῶν σωμαίων.“

galima labiau negu kalbant „koku nors kitu būdu“ (664c). Priešingai negu Atėniečio giriami „kerai“, racionalųjį žmogaus pradą ugdantys užsiėmimai, pasak Morrow, Magnesijoje bus apriboti: literatūra joje cenzūrojama (7.810eff), raidžių ir muzikos mokslai truks ribotą laiką (809e–810c), astronomija bus pavesta vienam tikslui – teisingam planetų judėjimui suprasti (821b–822a). Pasak Morrow, panašiais kerais tampa ir preambulės, kurių įtikinamumas, esą, paremtas iškalba (Morrow 1953, 9; cf. 5.726aff) ir pasakojimais. Vieną iš šių pasakojimų pats Atėnietis priskiria prie „kerinčių“ (ἐπωδῶν) (903b1).

Norint išsiaiškinti, kaip ir kodėl dera Atėniečio racionalaus įtikinimo idealas su Morrow kritikuojama įtikinimo praktika, reikia iširti, koks yra Magnesijos piliečio, kuriam skirtas įtikinimas, racionalaus ir emocionalaus prado santykis. Kaip matėme, įtikinimas priklauso nuo tų, kuriuos siekiama įtikinti, todėl reikia panagrinėti, kaip Atėnietis suvokia žmogaus prigimtį ir kokią įtaką tai turi įtikinimo idealui ir praktikai.

1-ojoje *Įstatymų* knygoje Atėnietis imasi nuodugniai tirti žmogaus būklę. Pasak jo, mes esame vientisos būtybės, bet turime du prieštaraujančius bepročius (ἐναντίω τε καὶ ἄρρονε) patarėjus, kuriuos vadiname malonumu ir skausmu (644c). Sprendžiančioji mūsų dalis yra svarstymas (λογισμός) (644d). Šiai sampratai iliustruoti Atėnietis pasitelkia dievų lėlės (θαῦμα θεῶν)⁵ (644d) įvaizdį ir lygina su juo žmogū⁶:

„<...> šie jausmai, būdami mumyse lyg stygos ar kokios virvutės, mus tempia ir būdami priešingi traukia priešingomis kryptimis prie priešingų veiksmų. <...> Mat, sako šis teiginys, reikia visada sekant vienu iš traukimų ir niekada jo neapleidžiant, traukti vieną stygą priešinga kryptimi nei kitos. Šis vedimas yra svarstymo – auksinis ir šventas, <...> o kiti šiurkštūs ir geležiniai, o tas švelnus, nes yra auksinis. <...> taigi reikia visada laikytis geriausio vedimo, kuris yra įstatymo, mat svarstymas, būdamas geras, tačiau silpnas ir nepajėgus, yra reikalingas padėjėjų⁷, idant mumyse auksinė kilmė nugalėtų kitas kilmes.“⁸ (1.644e–645b)

⁵ „θαῦμα“ vertimas žodžiu „lėlė“ pasirinktas kaip neutralus. Žodynas pateikia reikšmę „marionetė“ (žr. LSJ s.v.), tačiau, kaip pastebi D. Frede, toks vertimas yra klaidinantis. Iš tolesnio aprašymo matyti, jog žmogus pats judins savo stygas, o ne bus judinamas dievų, tad jis panašus ne į dievų marionetę, o veikiausiai „savaišė“ dievų lėlę (Frede 2010, 116). M. Schofieldas taip pat pažymi, kad nors žmogaus kaip dievų marionetės įvaizdis dažnai interpretuojamas kaip Platono perdėm pesimistinis žmogaus būklės nuosprendis, tolesnis tekstas indikuoja žmogaus gebėjimą bendradarbiauti su atitinkamais stygų „traukimais“ arba nuo jų susilaikyti (Schofield 2016b, 59).

⁶ „Marionetės“ (lėlių) ištrauka laikytina viena svarbiausių sielą nagrinėjančių ištraukų visoje Platono filosofijoje ir yra sulaukusi itin daug interpretacijų. Šiame straipsnyje palyginimas reprezentuoja žmogaus sielos santykį su įstatymu, polio ugdymo formomis, žmogaus būklę interpretuojama abstrakčiai, nekeltiant klausimo apie tikslią sielos sandarą. Panašias prasmes išvelgia ir D. Frede (Frede 2010). Kita interpretacijos tradicija koncentruojasi į sielos sandarą ir kelia klausimą, kokią sielą vaizduoja Atėnietis – dvinarę, trinarę, o gal unitarinę? Dvinarės sielos interpretaciją grindžia, pavyzdžiui, Maria M. Sassi (Sassi 2008). C. Bobonichas, remdamasis tuo, jog neracionali sielos dalis, priešingai negu *Valstybėje*, vaizduojama kaip nesavarankiška, gina unitarinės sielos teoriją (Bobonich 2002, 260–291). Lloydas P. Gersonas renkasi išvelgti trinarę sielą ir įrodinėja, jog Platonas neapleido *Valstybėje* išdėstytos trinarės sielos teorijos (Gerson 2003).

⁷ Plačiau apie „padėjėjus“ žr. Schofield 2016b, 59–60; Meyer 2015, 183–184.

⁸ „<...> ταῦτα τὰ πάθη ἐν ἡμῖν οἷον νεῦρα ἢ σμήρινθοί τινες ἐνοῦσαι σπῶσίν τε ἡμᾶς καὶ ἀλλήλας ἀνθέλκουσιν ἐναντίας οὐσαι ἐπ’ ἐναντίας πράξεις, <...> μὴ γὰρ φησὶν ὁ λόγος δεῖν τῶν ἔλξεων συνεπόμενον αἰεὶ καὶ μηδαμῆ ἀπολειπόμενον ἐκείνης, ἀνθέλκειν τοῖς ἄλλοις νεύροις ἕκαστον, ταύτην δ’ εἶναι τὴν τοῦ λογιμοῦ ἀγωγὴν χρυσοῦν καὶ ἱερὰν, <...> ἄλλας δὲ σκληρὰς καὶ σιδηρὰς, τὴν δὲ μαλακὴν ἄτε χρυσοῦν οὐσαν <...> δεῖν δὴ τῆ καλλίστη ἀγωγῇ τῆ τοῦ νόμου αἰεὶ συλλαμβάνειν: ἄτε γὰρ τοῦ λογιμοῦ καλοῦ μὲν ὄντος, πρῶτον δὲ καὶ οὐ βίαιον, δεῖσθαι ὑπηρετῶν αὐτοῦ τὴν ἀγωγὴν, ὅπως ἂν ἐν ἡμῖν τὸ χρυσοῦν γένος νικᾷ τὰ ἄλλα γένη.“

Aptarta žmogaus būklės diagnozė padeda atrasti sąsają tarp Magnesijos įtikinimo idealo ir praktikos. Čia reikia prisiminti, koks yra įtikinimo tikslas. Anksčiau matėme, jog įtikinimas idealiu atveju, apibendrintai tariant, ugdo žmogaus racionalumą, jo auksinę stygą. Tai galėtume pasakyti ir žvelgdami į tiesioginį įtikinimo tikslą – padaryti taip, jog pilietis paklustų įstatymams, o jie, savo ruožtu, yra geriausias (t. y. proto) vedlys. Taigi įtikinimo tikslas galiausiai atsiremia į piliečių racionalumo ugdymą. Vis dėlto aptarta ištrauka rodo, kad neužtenka vien grynojo svarstymo ugdymo racionalumui pasiekti, auksinei stygai reikia pagalbos suvaldant geležines stygas, t. y. neracionalųjį jausmų (πάθη) pradą. Dėl esamos žmogaus būklės įtikinimas *Istatymuose* nesiremia vien loginiais argumentais, bet apeliuoja ir į emocijas, kuriomis galima suvaldyti geležines stygas. Tačiau tai nereiškia, jog racionalus įtikinimas tampa nebesvarbus. Jis tiesiogiai ugdo silpną auksinę stygą, vedančią proto keliu.

Taigi, remiantis apibendrinta Atėniečio samprata, įtikinimas turi būti pagrįstas nusižengimo tyrimu, turėti bene filosofinius argumentus, būti ištikimas tiesai ir mokyti taip, kad sustiprėtų nusižengusio piliečio auksinė styga – jo protas. Tačiau įtikinimas priklauso ir nuo piliečių neracionalaus prado (geležinių stygų), kuriam lavinti naudojami „kerai“ ne kenkia, o padeda auksinės stygos ugdymui.

2. Auditorija

Įstatymo prieš šventvagiškus nusižengimus pirmojo argumento auditorija yra piliečiai, kurie netiki, jog dievai yra (cf. 885b4, 6–7), kitaip tariant, tai ateistai moderniąja šio žodžio prasme. Pasak Atėniečio, jų netikėjimo priežastis, priešingai negu mano pašnekovai Kleinijas ir Megilas, yra ne aistros ar malonumai, o Atėnuose aptinkami pasakojimai (λόγοι), tiksliau – naujųjų mąstytojų mintys (886b10–886d4)⁹. Vis dėlto, kalbėdamas apie ateistus, Atėnietis nemini nė vieno konkretaus filosofo, kuris atstovautų ateistinei pozicijai. Norint suprasti, kodėl Atėnietis taip elgiasi ir kokią įtaką tai turi preamblei, reikia apžvelgti Atėniečio įvardijamus ateistų argumentus ir patikrinti jų sąsają su istoriniais filosofais. Pirmiausia Atėnietis mini nuomonę, jog Saulė ir kiti kosmoso dievai tėra žemė ir akmenys (886d9). Kitoje vietoje Atėnietis pristato išsamesnį ateistų pasaulėvaizdį (888e–899d):

- 1) visa ko priežastys yra trys: prigimtis (φύσις), atsitiktinumas (τύχη), amatas (τέχνη);
- 2) geriausi dalykai atsirado dėl pirmųjų dviejų, o menkesni – dėl amato;
- 3) keturi materialūs pradai (ugnis, žemė, oras, vanduo) esti dėl prigimties ir atsitiktinumo, o jungiantis priešybėms atsirado dangus ir visa, kas jame, – gyvūnai ir augalai; amatas radosi iš tada jau esančių [gyvūnų];
- 4) tarp iš amato kylančių dalykų yra ir įstatymai bei *dievai*, mat tiek įstatymai, tiek dievai skirtinguose kraštuose yra skirtingi, tad negali būti prigimtiniai;
- 5) teisingų dalykų, kylančių iš prigimties, nėra.

Žvelgdami į šiuos ateistų argumentus matome, jog jie yra įvairių ikisokratikų ir sofistų minčių lydinys (Schöpsdau 2011, 385): pirmąjį argumentą galėtume sieti su Anaksagoru (*Ap.* 26d); nuoseklios ateistinės pasaulėžiūros fizikinė dalis primena Empedoklį ir jo elementus (cf. DK 31B17); mechanistinė dalis atspindi atomistinį Leukipo ar Demokrito

⁹ Mąstytojai vadinami *naujaisiais*, nes lyginami su senaisiais poetais (pirmiausia – su Hesiodu), tad Atėniečio įvardijimas apima ikisokratikus ir pirmosios kartos sofistus.

mąstymą (cf. Arist. *De An.* 403b31-404a16). Tuo tarpu etinė dalis mus kreipia į sofistų argumentus – Protagoro reliatyvizmą (Diog. Laert. 9.51; Diog. Laert. 9.51) ir Prodiko teoriją esą (polio) dievai yra sukurti žmonių (Sext. Emp. *Math.* 9.18).

Žvelgiant į tokią įvairią ikisokratikų bei sofistų grupę, kyla klausimas, kodėl Atėnietis vietoj to, jog pasirinktų konkretų filosofą (-us), renkasi pateikti šių filosofų pasaulėvaizdžio samplaiką. Į šį klausimą atsakyti pavyks trumpai apžvelgus, ar aptarti mąstytojai išties yra *ateistai*, t.y. „netikintys, jog dievai yra“. Anaksagoras, nors nelaikė saulės bei mėnulio dievais, teigė virš materialaus pasaulio esant kosminį protą (voūς), kuriam priskiria kuriančią galią (Simpl. *In Phys.* 300.27). Demokritas, nors esmine kuriančia jėga laikė atsitiktinumą (τὸ αὐτόματον) (Arist. *Ph.* 196a25-26), vis dėlto dievus mini, o iš mūsų turimų šaltinių negalime tvirtai teigi, jog jis buvo ateistas (Berryman, 2016). Pasak D. Sedley, *mutatis mutandis*, į materialistinius filosofus galime žiūrėti panašiai kaip į Aristotelį, kuris teigia, jog tradicinės polio religijos elementai buvo sukurti dėl politinio parankumo, tačiau už politinio lukšto glūdi autentiškas kosmoso dievų suvokimas (Sedley 2013, 340). Panašiai galima matyti ir Protagoro bei Prodiko kritiką religijai, kuri neneigia paties dievų buvimo. Skaitydami garsiąją Protagoro abejonę dievų buvimu galime drąsiai jį pavadinti agnostiku, bet ne ateistu, o Prodiko tezės stoikų buvo naudojamos ir teistiniame kontekste (Sedley 2013, 330). Taigi, nepaisant to, kad aptartų filosofų teiginiai išjudina tikėjimo tradiciniais dievais pamatus, sunku šiuos mąstytojus iš turimos informacijos vienareikšmiškai pavadinti ateistais. Jei išties iki Platono bei jo laikais vargiai tebuvo mąstytojų, kuriuos aiškiai galėtume įvardinti ateistais *Įstatymuose* vartojama prasme, tampa aiškiau ir tai, kodėl Atėnietis nesirenka argumentais paneigti vieno konkretaus filosofo minčių. Nei vienas iš jų atskirai nebuvo ateistas, tačiau klaidinga Anaksagoro kosmologija, materialistinė Demokrito ir Leukipo pasaulio samprata ir, apibendrintai tariant, klaidinga konvencijos/įstatymo (νόμος) bei prigimties (φύσις) prieštara sofistų mąstyme, turėjo potencialo būti suvienytos į nuoseklią ateistinę teoriją. Kaip apibendrina Mayhew, Atėnietis išsakydamas ateistų argumentus veikiausiai turėjo omeny bendrą „ateistinę“ natūrfilosofijos bangą (Mayhew 2008, 79).

Taigi, Atėniečio atsakas skirtas ne pavienėms teorijoms, o iš esmės klaidingai pasaulio sampratai, iš kurios ir gali kilti ateizmas ir kurią minėti filosofai atspindi skirtingais būdais. Iš vienos pusės, tokiu būdu sukuriamas nesantis priešas, tačiau iš kitos pusės, Atėnietis sukuria sau progą įrodant dievo buvimą tuo pačiu paneigti visas pavienes, ateizmui giminiškas, tačiau ne tiek sistemingas pasaulėžiūras. Kitaip tariant, Atėniečio argumentas atsižvelgiant į jo paties susikurtą auditoriją turėtų būti visuminė pasaulio samprata, kuri apimtų visus aukščiau aptartus ateistų argumentus.

3. Atėniečio argumentas už dievo buvimą

Atėniečio argumento už dievų buvimą pagrindas yra ateistų prigimties sampratos paneigimas¹⁰. Atėnietis ir ateistai sutaria dėl prigimties apibrėžimo: prigimtis yra tai, kas chronologiškai ir ontologiškai yra pirmiau už visa kita. Tačiau ateistai prigimtimi laiko

¹⁰ Šiame skyriuje Atėniečio argumentas nagrinėjamas ne vientisai jį komentuojant, kaip tai daro Mayhew, o veikiausiai atkuriant Atėniečio dievo buvimo įrodymo ašį vis iš naujo klausiant, ar konkreti įrodymo dalis yra pagrįsta, įvardijant neišbaigtas argumento dalis ir pateikiant numanomą jų rekonstrukciją. Analizuojant argumentą koncentruojamasi į ateistų, kuriuos Atėnietis siekia įtikinti, perspektyvą.

kūną, materialią realybę, kuri vystėsi dėl atsitiktinumo, o amatas ir, pasak jų, iš amato kylantys dievai bei įstatymai, radosi vėliau. Atėnietis nori įrodyti, kad siela yra pirmiau už materialią realybę. Jo teigimu, ateistai apie sielą nesupranta šių dalykų (892a):

- a) kokia ji yra (οἷόν τε ὄν τυγχάνει);
- b) kokią galią (δύναμιν) ji turi;
- c) kalbant konkrečiai apie jos kilmę (καὶ δὴ καὶ [περὶ] γενέσεως), kad ji yra kilusi pirmiau visų kūnų (σωμάτων ἔμπροσθεν πάντων γενομένη).

Nuo (c) priklauso atsakymai į klausimus (a) ir (b) (892c5–7), todėl Atėnietis imasi įrodyti (c) sielos kilmės pirmumą. Kaip matysime, Atėnietis pirmumą sieja su tam tikros rūšies judėjimu, todėl kaip įrodymas pasitelkiama judėjimų klasifikacija ir jų hierarchinių ryšių nustatymas¹¹. Iš pradžių Atėnietis įvardija aštuonis judėjimus: (1) aplink savo ašį (ἢ περιφορά), (2) keičiant vietą, (3) skilimas ir (4) jungimasis, (5) augimas ir (6) mažėjimas, (7) kiltis ir (8) žūtis (893c–894a). Detaliai aptardamas judėjimo rūšis, Atėnietis siekia ne tik įrodyti dievo buvimą, bet ir pateikti alternatyvų paaiškinimą, kaip funkcionuoja materialusis pasaulis. Svarbiausia, kad visi šie judėjimai yra hierarchiškai žemiau reikšmingiausio judėjimo, kuris, kaip tuoj pamatysime, siejamas su nematerialia tikrove – siela.

Likę du judėjimai yra šie: (9) judėjimas, kuris judina kitus, bet ne save (894b8–9), (10) judėjimas, kuris gali judinti tiek save, tiek kitus (894b8–10). Būtent (10) judėjimo rūšį Atėnietis laiko pirmaprade. Kodėl? Atėnietis siūlo įsivaizduoti judintojų grandinę, kur kiekvienas keičia (μεταβάλλειν) kitą amžinai. Tokioje grandinėje neįmanoma atrasti pirmojo judintojo, nes kiekvienas yra judinamas esančio priešais. Vienintelis įmanomas pirmapradis judėjimas – tas, kuris buvo pajudintas ne kito, o savęs paties:

„Betgi, kai tik pats save išjudinantis kitą pakeičia, o tas kitas – kitą, ir tokiu būdu randasi tūkstančių tūkstančiai išjudintų, juk nebus kokios nors kitos viso jų judėjimo pradžios nei save išjudinęs kismas?“¹² (894e7–895a3)

Šis argumentas primena Aristotelio nejudančio judintojo argumentą (*Metaph.* 1072a–b), tačiau Atėnietis pirmapradiškumą judintojų grandinėje grindžia ne rimtimi, o savęs judinimu. Tik save judinantis judėjimas gali išvengti būtinybės būti judinamam kito ir tokiu būdu tapti pirmu judėjimu, pirmu kitimu. Nejudantis judintojas yra netinkamas Atėniečio teorijai, nes, kaip pamatysime, judėjimą Atėnietis sieja su gyvybe ir ši sąsaja bus esminė pirmapradiį judėjimą sutapatinant su siela¹³.

Antrasis Atėniečio argumentas yra mintinis eksperimentas:

„Jei kažkaip visa tapę viena sustotų, visai kaip dauguma tokių žmonių drįsta teigti, kuris iš aptartųjų judėjimų būtinai rastųsi pirmasis tarp jų? Be abejo, judinantis pats save <...>.“¹⁴ (895a6–b1)

¹¹ Čia ir toliau nuosekliai sekama tekstu, paremtu Schöpsdau judėjimų apibendrinimu (Schöpsdau 2011, 400).

¹² „Ἄλλ’ ὅταν ἄρα αὐτὸ αὐτὸ κινήσῃν ἕτερον ἀλλουώσῃ, τὸ δ’ ἕτερον ἄλλο, καὶ οὕτω δὴ χίλια ἐπὶ μυρίοις γίνηται τὰ κινήθῃντα, μὴν ἀρχὴ τις αὐτῶν ἔσται τῆς κινήσεως ἀπάσης ἄλλη πλὴν ἢ τῆς αὐτῆς αὐτὴν κινήσεως μεταβολή.“

¹³ Daugiau apie Platono ir Aristotelio judėjimo sampratų skirtumus (nagrinėjamus iš *Timajo* perspektyvos) žr. Kardelis 2007, 108–113.

¹⁴ „Εἰ σταίη πως τὰ πάντα ὁμοῦ γενόμενα, καθάπερ οἱ πλείστοι τῶν τοιούτων τολμῶσι λέγειν, τίς ἄρα ἐν αὐτοῖς ἀνάγκη πρώτην κίνησιν γενέσθαι τῶν εἰρημένων; τὴν αὐτὴν ἑαυτὴν δῆπου κινούσαν <...>.“

Pastaruoju mintiniu eksperimentu Atėnietis referuoja į kai kurių ikisokratikų filosofiją. Apie tokią pradinę visa ko būklę, prieš protui imantis ją tvarkyti, kalba Anaksagoras, o Empedoklis kalba apie pakaitomis einantį daugio jungimąsi į vienį ir vienio išsisklaidymą į daugį (*DK 59B1*; *DK 31B17*). Vadinasi, šis eksperimentas skirtas visai plačiai ateistų teorijai, kuri galėtų remtis tiek anaksagoriška, tiek empedokliška pasaulio samprata, apimti. Antrasis argumentas leidžia kitaip pažvelgti į pirmąjį argumentą ir daryti išvadą, jog savaeigis judėjimas nebūtinai yra chronologiškai pirmapradis. Juk antrasis argumentas kalba apie statišką kosmoso būseną, kurioje judėjimą pradeda savaeigis judėjimas, o judintojų grandinėje savaeigio judėjimo pirmumas yra veikiau ontologinis. Savaeigis judėjimas būtų pirmapradis net ir belaikėje terpėje, nes visi kiti judėjimai yra antriniai ne tiek dėl savo vėlesnio atsiradimo, kiek dėl savybės būti judinamam kito, o tai daro jų būties statusą priklausomą (t. y. antrinį).

Kitas Atėniečio žingsnis – susieti savaeigį judėjimą su siela. Pirmiausia atkreipiamas dėmesys į bendrą sielos ir savaeigio judėjimo (esminę) savybę – teikti gyvybę.

„[At.] Jei tik pamatysime kažkur šitą [save judinantį judėjimą] atsiradusį kame nors <...>, kokios būsenos sakysime jį esant? <...> [Kl.] [sakysime jį] gyvenant <...>. [At.] O kaip tu atveju, kai matome kame nors sielą, argi tas dalykas nepatiria to paties? Ar nereikia sutikti, kad jis gyvena? [Kl.] Ir ne kitaip.“¹⁵ (895c4–13)

Kyla klausimas, kodėl sutariama, kad tiek savaeigis judėjimas, tiek siela būtinai teikia gyvybę. Trumpą paaiškinimą apie savaeigį judėjimą randame *Faidre*:

„<...> tai, kas amžinai juda, yra nemirtinga. O judėjimas to, kuris suteikia judesį kam kitam ir kito yra judinamas, nutrūksta, taigi nutrūksta ir gyvastis. Vien tai, kas judina pats save, kadangi nenuslopsta, niekuomet nepalijauja judėti <...>.“ (*Phdr.* 245c) (vert. Naglis Kardelis)

Iš šios ištraukos matyti, kad sąsają tarp savaeigio judėjimo ir gyvybės Platonas laiko gana intuityvia. Dalykai, judinami iš išorės, yra mirtingi, nes jų judėjimas baigiasi atitraukus judėjimo šaltiniui, tad gyvybei yra būtinas amžinas judėjimas. Amžinai judėti gali tik save judinantis judėjimas, nes jis negali pats savęs apleisti. Dar intuityvesnė yra sielos ir gyvybės sąsaja, kurią lemia žodžio „siela“ (ψυχή) semantika – būtent „gyvybė“ yra pirminė „ψυχή“ reikšmė (LSJ s.v., cf. *Phd.* 105d; *Cra.* 399d–e).

Vis dėlto ta pati (esminė) savybė dar nereiškia tapatumo. Siekdamas šį keblumą išspręsti, Atėnietis įveda vardo (ὄνομα), apibrėžimo (λόγος) ir būties (οὐσία) teoriją, pagal kurią tiek apibrėžimas, tiek vardas nurodo į tą pačią būti (895d–e)¹⁶. Pritaikydamas šią teoriją nagrinėjamam atvejui, Atėnietis teigia, kad mes neturime kito sielos apibrėžimo, išskyrus šį: „Save judinti galintis judėjimas“ (τὴν δυναμένην αὐτὴν αὐτὴν κινεῖν κίνησιν) (896a1–2). Kleinijas suformuluoja iš to plaukiančią išvadą:

„[Kl.] Ar sakai, kad apibrėžimas „judinti save“ žymi tą pačią būti, kurią [žymi] ir vardas, kurį visi vadiname „siela“? [At.] Sakau!“¹⁷ (896a3–5)

¹⁵ „[AΘ] Ἐάν ἴδωμέν που ταύτην γενομένην <...>, τί ποτε φήσομεν ἐν τῷ τοιοῦτῳ πάθος εἶναι; <...> [ΚΛ] Ζῆν <...> [ΑΘ] Τί δέ; ὁπόταν ψυχὴν ἐν τισιν ὁρῶμεν, μὴν ἄλλο ἢ ταυτὸν τούτῳ; ζῆν ὁμολογητέον; [ΚΛ] Οὐκ ἄλλο.“

¹⁶ Būtis (οὐσία) šiuo atveju veikiausiai reiškia ne platoniškąją idėją (ιδέα), o tiesiog tai, kas yra dalykas pagal savo prigimtį, turint omenyje konkretų dalyką, o ne jo ιδέα. Cf. οὐσία vartoseną *Leg.* 2.668c6. (Schöpsdau 2011, 411.)

¹⁷ „[ΚΛ] Τὸ ἑαυτὸ κινεῖν φῆς λόγον ἔχειν τὴν αὐτὴν οὐσίαν, ἢ περ τοῦνομα ὃ δὴ πάντες ψυχὴν προσαγορεύομεν; [ΑΘ] φημί γε.“

Akivaizdu, kad, teikiant sielos apibrėžimą, argumente paliekama elipsė, kurią užpildyti patikima skaitytojui. Atsižvelgdami į žodį „siela“, galėtume tikėtis, jog jos apibrėžimas bus „tai, kas teikia gyvybę“. Vis dėlto gyvybė yra neįmanoma be save judinančio judėjimo, todėl siela privalo būti save judinantis judėjimas, tad ir jos esmę galima nusakyti šiuo apibrėžimu. Kadangi tiek vardas, tiek apibrėžimas nurodo į tą patį, siela ir save judinantis judėjimas yra tas pats. Kitaip tariant, mes neturime kito vardo be „sielos“, kuris įvardytų savaeigią judėjimą (t. y. gyvybės teikimą).

Išsiaiškinę, kad siela yra pirmapradė, galime pateikti atsakymus ir į kitus du ateistų nesuprastus klausimus apie sielą: a) ji yra nemateriali (nes materija negali pati savęs judinti); b) ji turi gyvybės teikimo ir nemirtingumo galią, ji judina visus judančius gyvus kūnus¹⁸. Tačiau pirmoji argumento dalis dar neįrodė dievo buvimo – siela, net ir turėdama aptartas savybes, nėra dievas, juk tokiu atveju kiekvienas žmogus turėtų savo „vidinį dievą“. Norint suprasti, kaip Atėnietis nuo sielos pereina prie dievo, reikia išskirti esmines savybės, kuo dieviška siela skiriasi nuo žmogiškos (899b4–6):

- (a) visuotinė kontrolė;
- (b) gerumas.

Visuotinės kontrolės svarbą dieviškos sielos apibrėžimui atskleidžia Magnesijos ateistų teorija. Teigiama, kad dangaus kūnai tėra akmenys ir žemė, o vienintelė jėga, kuriai, esą, galima priskirti visuotinę kontrolę – atsitiktinumą (τύχη). Ateistų teorija taip pat nurodo, kad būtent dangaus sritis yra sutartinai siejama su dieviška, visuotine kontrolė. Atėnietis jau įrodė, kad siela yra pirmapradė ir judina visus judančius gyvus kūnus, tad neišvengiamai siela valdo (δουκεῖν) ir dangų (896d10–e2). Tačiau ši kontrolė vis dėlto neleidžia kokybiškai (o ne kiekybiškai) atskirti dangų judinančios sielos nuo žmogaus sielos. Tam reikalinga dar viena sielos savybė – gerumas. Ši savybė tampa kokybiniu sielos parametru, nes, įrodžius sielos pirmapradiškumą, jos gerumas nebėra akivaizdus. Siela yra pirmapradė, todėl ji yra ne tik gerų, bet ir blogų dalykų priežastis (αἰτία) (896c9–d9). Kaip sako Atėnietis, turi būti bent dvi sielos: viena, kuri daro gera, kita – daranti bloga (896e5–7).¹⁹ Pats Atėnietis gerąją ir blogąją sielą apibūdina taip:

„<...> visada, kai prisijungia protą, [siela] visa veda į tai, kas teisinga ir laiminga, o kai susisieja su beprotybe, visa daro priešingai.“²⁰ (897b1–4)

¹⁸ Pirmapradė siela tampa Atėniečio dievų įrodymo pagrindu, tačiau šis sielos konceptas palieka neatsakytų klausimų, ypač bandant lyginti *Istatymų* 10-ąją knygą su *Timajumi*. Neaiškumo įneša jau vien nenuoseklus vienas-kaitos ir daugiskaitos vartojimas. Štai Kleinijus, apibendrinamas diskusiją, sako, jog siela yra „viena arba daugiau“ (898c7–8). Ar Atėnietis įrodinėja pasaulio sielą, ar atskiras sielas, priskirtas paskiriems kūnams? Ar galime tapatinti Atėniečio dievišką (kaip bus parodyta toliau) sielą su *Timajo* demiurgu? O gal Atėnietis turi omenyje konkrečių kosmo dievų (kaip Saulė) sielas (cf. 898d3–4)? Tokį neapibrėžtumą galimai nulemia Kleinijo ir Megilo menki filosofiniai gebėjimai (cf. 893a), o galimai ir tai, jog šie klausimai nėra labai svarbūs įtikinimo auditorijai – ateistams (Mayhew 2008, 133–134).

¹⁹ Tiesiogiai nepasakoma, tačiau Atėnietis remiasi dar *Valstybėje* iškeltu principu: tas pats dalykas negali tuo pačiu metu ir tuo pačiu atžvilgiu daryti priešingų dalykų (*Rep.* 436c; Carone 2005, 171–172). Pagal šį principą dangų galėtų valdyti siela, kuri yra tai gera, tai bloga. Tokia teorija, kaip netrukus pamatysime, yra atmetina dėl nuoseklus dangaus kūnų judėjimo.

²⁰ „<...> νοῦν μὲν προσλαμβάνουσα αἰεὶ θεὸν ὀρθῶς θεοῖς, ὀρθὰ καὶ εὐδαίμονα παιδαγωγεῖ πάντα, ἀνοίει δὲ συγγενομένη πάντα αὐτὰναντία τοῦτοις ἀπεργάζεται.“

Taigi geroji siela yra protinga. Atėnietis sąsają tarp proto (νοῦς) ir gerumo laiko savaime suprantama, nes protas, kaip racionalumas, siejamas su geba rinktis (ir tuo pačiu kitus vesti į) teisingą, taigi, gerą kelią (cf. *Phd.* 93b; Pietsch 2007, 130–131). Tačiau jei protingumas, kuris laiduoja gerumą, yra dieviškos sielos kriterijus, kuo protinga žmogaus siela skiriasi nuo protingos dieviškos sielos? Skirtumą sufleruoja Atėniečio gerosios sielos epitetas – protinga ir pilna šaunumo (γένος <...> φρόνιμον καὶ ἀρετῆς πλήρες) (897b7–9). Kitaip tariant, dievišką sielą išskiria *tobulas* gerumas, kylantis iš protingumo. Dieviškos sielos gerumo išraiškos logiška ieškoti jos tiesioginio veikimo srityje – dangaus valdyme, tad Atėnietis sielos dieviškumo įrodymo sąlygą formuluoja taip:

„Jei <...> visas dangaus bei visų jame esančiųjų kelias ir eiga turi tą pačią prigimtį kaip proto judėjimas, sukimasis ir svarstymai bei juda giminiškai protui, tai akivaizdu, jog reikia teigti, kad visu kosmu rūpinasi bei jį šitokiu keliu veda geriausia siela.“²¹ (897c3–8)

Iš šios sąlygos išplaukia mintis, kad, norėdamas įrodyti, jog geriausia (t. y. dieviška) siela yra atsakinga už dangaus judėjimą, Atėnietis turi sulyginti visatos (kūnų) judėjimą su proto judėjimu.

Pirmoji šio palyginimo problema – proto judėjimo neapibrėžtumas. Minėtą problemą Atėnietis sprendžia pasitelkdamas įvaizdį – fizinį judėjimą, kuris tampa proto judėjimo „atvaizdu“ (εἰκόνας) (897e5). Pasak Atėniečio, proto judėjimui giminiškiausias yra judėjimas aplink savo ašį, nes jie abu remiasi pastovumu (898a8–b2). Grynasis protas, pagrįstas tikru žinojimu, pasižymi nuoseklumu, steigia nekintamą pasaulio tvarką (Mayhew 2008, 145). Tai suvokti padeda ir priešingas judėjimas, kuris niekada nejuda link to paties ar pagal tą patį principą, yra panašus į beprotybę (ἄνοια) (898b6–9). Nustačius, koks yra proto judėjimas, lieka tik patikrinti, ar visatos judėjimas yra į jį panašus. Deja, ši įrodymo dalis nėra plėtojama ir pašnekovai reziūuoja, kad dangų ratu judina (περιάγειν) pilnutinį šaunumą (πᾶσαν ἀρετὴν) turinti siela (898c6–8). Toks teiginys implikuoja, kad dangus juda taisyklingai aplink savo ašį. Pastaroji prielaida remiasi ne supaprastinta dangaus kūnų judėjimo samprata, o veikiau neišsakyta teorija, kuri buvo plėtojama Platono Akademijoje. Ši teorija leido iš pirmo žvilgsnio netaisyklingą dangaus kūnų judėjimą paaiškinti kaip sudėtinį kelių paprastų žiedinių judėjimų rezultatą (Morrow 1993, 482; cf. *Tim.* 38c–e; 40b). Taigi Atėnietis įrodė, jog siela yra pirmaprādė, jog ji judina visus gyvus kūnus, o dangų judina protinga, pilnutiniu šaunumu gera siela, kuri ir vadinama dievu. Būtent tokia yra Atėniečio dievo samprata. Saulė, Mėnulis ir žvaigždės (o ne akmenys ir žemė) yra dievai ne dėl abstraktaus proto, o todėl, kad juos judina protinga siela (-os).

4. Atėniečio argumento įtikinamumas

Kaip minėta straipsnio įžangoje, Atėniečio argumento įtikinamumą lemia (a) įtikinimo samprata; (b) numanoma auditorija; (c) argumento loginis pagrindumas. Pasižiūrėkime, ar Atėniečio įtikinimas yra paveikus atsižvelgiant į šiuos tris veiksnius.

²¹ „εἰ μέν <...> ἡ σύμπασα οὐρανοῦ ὁδὸς ἅμα καὶ φορὰ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων ἀπάντων νοῦ κινήσει καὶ περιφορᾷ καὶ λογισμοῖς ὁμοίαν φύσιν ἔχει καὶ συγγενῶς ἔρχεται, δῆλον ὅς τὴν ἀρίστην ψυχὴν φρατέον ἐπιμελεῖσθαι τοῦ κόσμου παντὸς καὶ ἄγειν αὐτὸν τὴν τοιαύτην ὁδὸν ἐκείνην.“

Pirmiausia retrospektyviai pažvelkime į (a) įtikinimo sampratą. Vienas iš kriterijų, kuriuos Atėnietis taiko įtikinti siekiančiam įstatymų leidėjui – nusikaltimo (šiuo atveju, netikėjimo dievais) tyrimas. Atėnietis savo argumentą pradeda būtent nuo tyrimo. Nustatęs, kad svarbi netikėjimo priežastis – kontrargumentų ateistų teorijai stygius (886b10–886d4), Atėnietis apibendrintai išdėsto visus oponentų argumentus. Problemos tyrimas prisideda prie argumento įtikinamumo, nes leidžia jį nukreipti į tikrąją nusikaltimo priežastį. Kiti įtikinimo kriterijai – filosofinio pobūdžio argumentai ir edukacinė įtikinimo forma. Atėniečio argumentų filosofškumą liudija metatekstinis lygmuo – tai vieninteliai visuose Platono veikaluose filosofiniai argumentai už dievo buvimą, o *Istatymų* 10-oji knyga kartu su *Timajumi* ir *Faidru* formuoja Platono teologijos ašį. Žvelgiant bendriau, Atėniečio įtikinimas orientuoja į Magnesijos edukacinės sistemos siekius – išmokyti gerbti tiek dievus, tiek polio įstatymus. Verta prisiminti ir palyginimą su laisvuoju mediku: Atėnietis siekia įtikinti ateistus, kad šie ne tik gerbtų dievus ir įstatymus, bet ir suprastų jų esmę.

10-osios knygos argumentas atitinka ir (b) tariamos ateistų auditorijos kriterijus. Atėnietis pats susikuria auditoriją, kad vienu argumentu aprėptų visą tikėtiną ateistų pasaulėvaizdį, todėl argumentas tampa itin platus ir nepraleidžia nė vieno ateistų teorijos punkto. Ateistai teigia, kad visa atsirado dėl trijų skirtingų dalykų: prigimties, atsitiktinumo ir amato, iš kurių menkiausias – amatas. Atėnietis įrodo, jog tikroji prigimtis kyla iš sielos, tad ir amatas yra ne atskira, o gimininga radimosi priežastis; atsitiktinumo visatoje neaptinkame. Ateistai teigia, kad dangus ir visa, kas jame, atsirado jungiantis priešybėms. Atėnietis įrodo, jog jungimosi, skilimo ir pan. reiškiniai yra pavaldūs sielai. Ateistai teigia, kad tarp amato sukurtų dalykų yra ir dievai. Atėnietis įrodo, jog dievai yra pirmapradžiai ir jie viską valdo pasinaudodami amatu. Ateistai teigia, kad teisingų dalykų, kylančių iš prigimties, nėra. Atėnietis įrodo, kad teisingumas kyla iš prigimties, nes pirmapradis dievas visa veda į tai, kas teisinga. Ateistai teigia, kad Saulė, Mėnulis ir žvaigždės tėra žemė ir akmenys. Atėnietis įrodo, kad jie yra dievai, nes juos judina tobulai protinga (-os), t. y. gera (-os), siela (-os).

Atskirai reikėtų išskirti vieną iš svarbiausių *Istatymų* įtikinimo kriterijų – tiesos aspektą, kurį galime patikrinti tirdami (c) argumento loginį pagrįstumą. Kaip matėme, Atėnietis konstruoja vidujai neprieštariną argumentą ir remiasi ateistų vartojamomis bazinėmis sąvokomis bei prielaidomis, kad galėtų su jais sutarti dėl esminių tiesos parametrų. Vis dėlto reikia pripažinti, kad Atėniečio argumentas nėra išbaigtas. Atėniečio teiginiai gana dažnai priklauso nuo intuityvaus vertinimo. Šį vertinimą galime bandyti atkurti remdamiesi turimomis žiniomis, tačiau nežinome, ar numanomi ateistai sutiktų su Atėniečiu. Pavyzdžiui, pakankamai intuityvios yra sielos bei judėjimo sąsajos su gyvybe. Be to, dalis argumento reikalauja tolesnių įrodymų. Vienas tokių Atėniečio aiškiai argumente neišspręstų klausimų – blogio problema. Atėnietis parodė, kad dangų valdo geroji siela, tačiau jei dievas yra visa ko šaltinis ir valdo visus judančius dalykus, kodėl blogis apskritai egzistuoja?²² Kita problemiška įtikinimo vieta yra neišbaigtas dievo paveikslas. Atėniečiui pabaigus argumentą, lieka neaišku: 1) kiek yra dievų, kokie jų hierarchiniai

²² Atėnietis 10-osios knygos preambulėje palieka blogio problemos sprendimo užuominų, tačiau šio klausimo iki galo neišsprendžia (plačiau žr. Carone 2005, 178; 1994, 294).

santykiai; 2) koks dievo, t. y. gerosios sielos, santykis su dangaus kūnais, kurių dieviškumo įrodymas atsiduria Atėniečio argumento centre; 3) koks yra sielos ir proto santykis dievo būtyje²³. Vis dėlto šie pavyzdžiai rodo argumento tam tikrose vietose neišplėtojamą, o ne jo klaidingumą ar tam tikrų dalių trūkumą. Žvelgdami į Atėniečio argumentą, matome, jog nevengiama detalaus aprašymo (pavyzdžiui, visų dešimties judėjimų), tad tikėtina, jog Atėnietis argumento neplėtoja, kai mano, kad to nereikia.

Išvados

Išnagrinėjus *Įstatymų* įtikinimo sampratą, argumento už dievų buvimą auditoriją ir patį dievo (-ų) buvimo įrodymą, galima daryti išvadą, kad Atėniečio argumentas, tikėtina, įtikins ateistus dievų buvimu ir Magnesijos įstatymų pirmapradiškumu. Vis dėlto reikia pripažinti, kad ši išvada nėra galutinė. Ir ne tik todėl, kad negalime išgirsti ateistų atsakymo, bet ir dėl Magnesijos, kaip antro geriausio polio, prigimties. Įstatymo reikiamybe Atėnietis pripažįsta pesimistiška žmogaus būkle besiremiančios Magnesijos netobulumą, tačiau šis netobulumas pasireiškia ir kitose srityse. Nepaisant puikios ugdymo sistemos, Magnesijoje atsiras polio konvencijoms nusižengiančių piliečių, tarp kurių bus ir netikintieji dievo buvimu. Atėnietis daro viską, kad kiekvienas įstatymas, o ypač šventvagiškumo, būtų įtikinamas ir skatintų piliečius jo laikytis. Vis dėlto iš įstatymo gale pateikiamų bausmių sužinome, kad bus preambulės neįtikintų piliečių. Tai lemia pati Magnesijos prigimtis.

Šaltiniai

- Graham, Daniel W., ed. 2010. *The texts of early Greek philosophy* 1, 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plato. 1995. *Platonis Opera 1: Tetralogiae I-II*. Recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt E. A. Duke, W. F. Hicken, W. S. M. Nicoll et. al. Oxonii: e Typographeo Clarendoniano. Available at: <<https://doi.org/10.1093/actrade/9780198145691.book.1>>.
- Plato. 2003. *Platonis Rempublicam*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit S. R. Slings. Oxonii: e Typographeo Clarendoniano. Available at: <<https://doi.org/10.1093/actrade/9780199248490.book.1>>.
- Plato. 2008. *Laws 10*. Translated by Robert Mayhew. Oxford: Oxford University Press.
- Plato. 2016. *Laws*. Translated by Tom Griffith. Malcolm Schofield, ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Platon. 1956. *Les Lois Livres VII–X*. August Diès, ed. Paris: Les Belles Lettres.
- Platon. 2011. *Nomoi (Gesetze), Buch VIII–XII*. Übers. von Klaus Schöpsdau. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Platonas. 1996. *Faidras*. Vertė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai.

Literatūra

- Adomėnas, Mantas. 2001. Self-reference, textuality, and the status of the political project in Plato's Laws. *Oxford Studies in Ancient Philosophy XXI: Winter 2001*. David Sedley, ed. Oxford: Clarendon Press.
- Bartninkas, Vilius. 2015. Pilietinė tapatybė ir pamaldumas Platono *Įstatymuose*. *Literatūra* 57(3), 7–15. Prieiga internete: <<https://doi.org/10.15388/Litera.2015.3.9873>>.

²³ Viena iš galimų hipotezių yra, kad toks viršiausias dievas vis dėlto yra grynasis protas (voūç), ją grindžia F. Karfik (Karfik 2010), tačiau, kaip pastebi Morrow, *Įstatymuose* protas nors ir yra dieviškas, veikti gali tik sąjungoje su siela ir klausimas vis tik lieka neišspręstas (Morrow 1993, 483–484).

- Berryman, Sylvia. 2016: Democritus 5. Theory of Knowledge. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta, ed.
- Bobonich, Christopher. 1991. Persuasion, Compulsion and Freedom in Plato's Laws. *The Classical Quarterly* 41(2), 365–388. Available at: <<https://doi.org/10.1017/S0009838800004547>>.
- Bobonich, Christopher. 2002. *Plato's Utopia Recast*. Oxford: Oxford University Press.
- Carone, Gabriela Roxana. 1994. Teleology and Evil in *Laws* 10. *Review of Metaphysics* 48, 294.
- Carone, Gabriela Roxana. 2005. *Plato's Cosmology and Its Ethical Dimensions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frede, Dorothea. 2010: Puppets on strings: moral psychology in *Laws* Books 1 and 2. *Plato's Laws: A Critical Guide*. C. Bobonich, ed. Cambridge University Press. Available at: <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511781483>>.
- Gerson, Lloyd P. 2003: Akrasia and the Divided Soul in Platos Laws. *Plato's laws: from theory into practice: proceedings of the VI Symposium Platonicum: selected papers*. Samuel Scolnicov & Luc Brisson, eds. Sankt Augustin: Academia-Verl. Available at: <<https://doi.org/10.1017/S0009840X05000284>>.
- Kardelis, Naglis. 2007. *Vienovės įžvalga Platono filosofijoje*. Vilnius: Versus aureus.
- Kardelis, Naglis. 2017. Panoramiškumas ir panoptiškumas senovės graikų kultūroje: apie antikines panoptikumo idėjos ištakas. *Athena: filosofijos studijos* 12, 50–86.
- Karfik, Filip. 2010: Gott als *Nous*. *Platon und das Göttliche*. Dietmar Koch et. al., eds. Tübingen: Attempto-Verl.
- Liddell, H. G., R. Scott & H. S. Jones, eds. 1940. *Lexicon of Classical Greek*. 9th edition. Oxford: Oxford University Press.
- Mayhew, Robert. 2007. Persuasion and Compulsion in Plato's *Laws* 10. *Polis* 24(1), 91–111.
- Mayhew, Robert. 2008: Commentary. *Plato. Laws 10*. Translated with an Introduction and Commentary by Robert Mayhew. Oxford: Oxford University Press.
- Meyer, Susan S. 2015: Commentary. *Plato. Laws 1 and 2*. Translated with an Introduction and Commentary by Susan Sauvé Meyer. Oxford: Oxford University Press.
- Morrow, Glenn R. 1953. Plato's Conception of Persuasion. *The Philosophical Review* 62(2), 234–250.
- Morrow, Glenn R. 1993. *Plato's Cretan City*. Princeton: Princeton University Press.
- Pietsch, Christian. 2007: Geist / Intellekt / Nus. *Platon-Lexikon*. Christian Schäfer, ed. Darmstadt: WBG.
- Sassi, Maria Michela. 2008: The Self, the Soul, and the Individual in the City of the *Laws*. *Oxford Studies In Ancient Philosophy XXXV: Winter 2008*. Brad Inwood, ed. New York: Oxford University Press.
- Schofield, Malcolm. 2016a: Introduction. *Plato. Laws*. Translated by Tom Griffith. Malcolm Schofield, ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schofield, Malcolm. 2016b: Notes. *Plato. Laws*. Translated by Tom Griffith. Malcolm Schofield, ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schöpsdau, Klaus. 2011: Kommentar. *Platon. Nomoi (Gesetze), Buch VIII–XII*. Übers. und Kommentar von Klaus Schöpsdau. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Sedley, David. 2013: The atheist underground. *Politeia in Greek and Roman Philosophy*. V. Harte & M. Lane, eds. Cambridge: Cambridge University Press. Available at: <<https://doi.org/10.1017/CBO9781139096843>>.
- Stalley, Richard F. 1994. Persuasion in Plato's "Laws". *History of Political Thought* 15(2), 157–177.
- Tamošaitis, Mantas. 2020. *Mimezė ir katarsis: sąvokų tąsa ir transformacija (Platonas, Aristotelis, Augustinas)*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Van Riel, Gerd. 2016. *Plato's Gods*. New York: Routledge.
- Whitmarsh, Tim. 2015. *Battling the gods: the struggle against religion in ancient Greece*. New York: Alfred A. Knopf.